

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	9
Korpus i metodologija	13
Epske formule i metar u <i>Srpskim narodnim pjesmama</i>	16
<i>ILIRSKE NARODNE PESME</i> NIKOLE TOMAZEJA	21
Prevodilac	22
Kompozicija zbirke	24
Uzvišeno i narodno	31
Stih	34
Jezik prevoda	40
Toponimi i antroponimi	40
Epske formule	41
<i>Bianco, candido, biancheggiante</i>	42
Formula uvođenja upravnog govora	47
Tomazeo i njegov učitelj ilirskog	50
<i>SRPSKE EPSKE PESME</i> ĐOVANIJA NIKOLIĆA	57
Prevodilac	57
Kompozicija zbirke	59
Na tragu Tomazea	61
Stih	65
Jezik prevoda	70
Toponimi i antroponimi	72
Epiteti i epske formule	75
Formula vremena radnje	82
Formula uvođenja upravnog govora	84

SRPSKE I HRVATSKE NARODNE PESME PETRA KASANDRIĆA....	91
Prevodilac.....	91
Kompozicija zbirke.....	95
Stih.....	98
Jezik prevoda.....	105
Toponimi i antroponimi.....	110
Epske formule.....	112
Epiteti.....	114
Formula radnje s predstavljanjem lika.....	116
Formula mesta i vremena radnje.....	118
Formula uvođenja upravnog govora.....	119
 SRPSKO-HRVATSKA NARODNA POEZIJA ARTURA KRONIJE....	123
Prevodilac.....	123
Kompozicija zbirke.....	128
Stih.....	137
Jezik prevoda.....	139
Toponimi i antroponimi.....	143
Epske formule.....	145
Epiteti.....	147
Formula radnje uz predstavljanje lika.....	149
Formule za izražavanje mesta i vremena radnje.....	150
Formula uvođenja upravnog govora.....	150
 ZAKLJUČAK.....	155
 PRILOG I: IZVORI U ZBIRKAMA PREVODA.....	161
Tomazeovi izvori.....	162
Nikolićevi izvori.....	164
Prvo izdanje: <i>Canti popolari serbi</i> (1894).....	164
Drugo izdanje: <i>Canti serbi</i> (1895).....	166
Kasandrićevi izvori.....	170
Prvo izdanje: <i>Canti popolari epici serbi</i> (1884).....	170
Drugo izdanje: <i>Canti popolari serbi e croati</i> (1913).....	171
Treće izdanje: <i>Canti popolari serbi e croati</i> (1914).....	173
Četvrto izdanje: <i>Canti popolari serbi e croati</i> (1923).....	176

Kronijini izvori	180
PRILOG II: NASLOVNE STRANE	183
RIASSUNTO	195
SUMMARY	197
IZVORI I LITERATURA	201
Izvori	201
Literatura	203
Referensna literatura	220
REGISTAR AUTORA	223

Tomazeo i njegov učitelj ilirskog

Svi navedeni primeri svedoče o svesnom odabiru prevodilačkih rešenja, pa stoga i o dobrom poznavanju jezika sa koga se prevodi. Frančesko Bruni, zasigurno najvažniji proučavalac Tomazeovog rada u Italiji, ističe u svom iscrpnom članku *Tommaseo quinque 'linguarum'* kako se, kada je reč o njegovom poznavanju maternjeg jezika, u stručnoj literaturi pridaje prevelik značaj Tomazeovom povratku u Dalmaciju, 1839. godine (BRUNI 2004). Pojedina Tomazeova svedočanstva iz *Diario intimo* [Intimnog dnevnika] i iz određenih pisama govore o tome da nije zaboravio „jezik na kome se njegova majka molila” i kad je živeo daleko od svoje prve domovine, te da povratak u Dalmaciju ne označava početak, već nastavak učenja. U tom smislu, značajnu ulogu u Tomazeovom životu imao je Šibenčanin Špiro Popović, sekretar tadašnjeg episkopa šibenskog Josifa Rajačića, i sam pisac i prevodilac, aktivni saradnik mnogih časopisa i Tomazeov *maestro d'illirico* [učitelj ilirskog].⁵⁸ Popović se pokazao izuzetno korisnim i pri Tomazeovom radu na prevodu ilirskih pesama, ali i na *Iskricama*.⁵⁹ Iz prepiske Tomazeo–Popović,⁶⁰ koju je objavio najznačajniji hrvatski tomazeista, Mate Zorić, doznajemo da je Tomazeo slao Popoviću čitave liste nejasnih ili nepoznatih reči, koje bi Popović ispravljene i protumačene vraćao natrag. Popović je, kao izvorni govornik (što se za Tomazea ipak ne bi moglo reći), pritom učen čovek i odličan poznavalac usmene tradicije, služio Tomazeu kao neka vrsta dobrog rečnika i enciklopedije, značajnih pomagala svakog prevodioca. Ipak, Popovićeve uloga, iako dragocena, nije dosegla nivo koautorstva. Tomazeo je zadržao samostalnost u odnosu na Popovićeve sugestije, koje nije uvek prihvatao. Takav je, na primer, slučaj problematičnog toponima *Samodreža*, u kome je Popović

⁵⁸ Jedan od brojnih i značajnih doprinosa Mate Zorića proučavanju Tomazeovog dela sa druge obale Jadrana, jeste i studija o Tomazeovom učitelju ilirskog, Špiri Popoviću, koja donosi značajne biografske podatke o ovom Šibenčaninu (ZORIĆ 1958: 63–86).

⁵⁹ O ovom Tomazeovom delu na srpskohrvatskom jeziku i njegovoj neobičnoj izdavačkoj sudbini, upućujem na studiju Eđidija Ivetića, *Interpretazione delle 'Iskrice'* [Tumačenje *Iskrice*], objavljenu u okviru novog izdanja celokupnog teksta ovog Tomazeovog dela, napisanog na četiri jezika, up. TOMAZEO 2008.

⁶⁰ Prepiska je objavljena u četiri dela, ali za rad na ilirskim pesmama prva dva dela su najznačajnija.

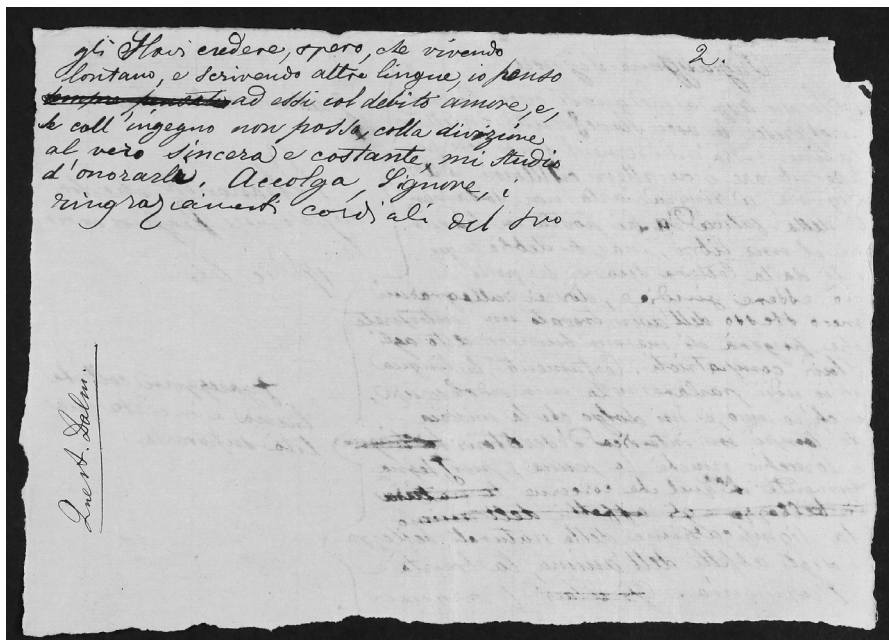
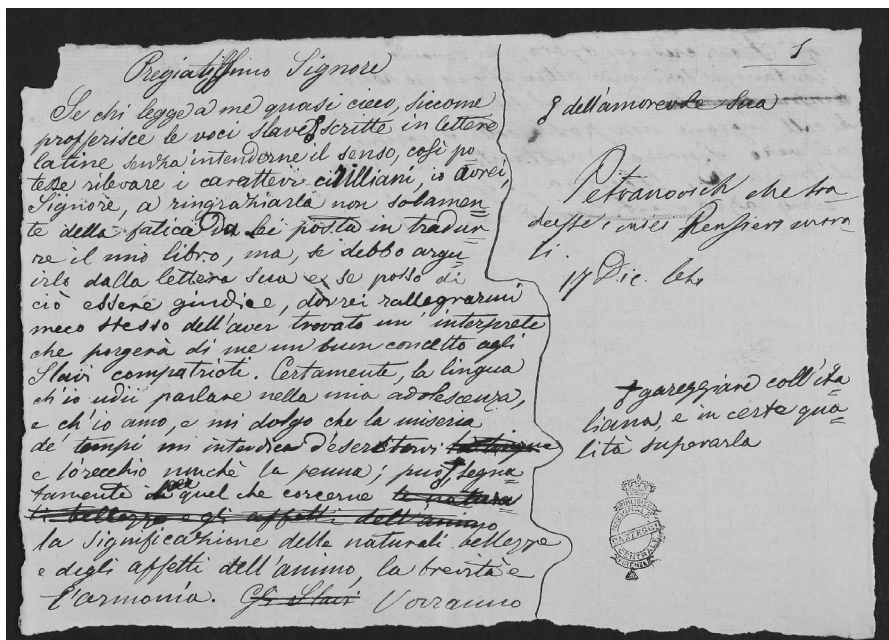
video pridev (možda i zbog Tomazeove fonetske adaptacije reči iz originala u italijanskom pravopisu), a ne vlastitu imenicu, kako se vidi iz navedenih rečenica iz njihove prepiske: „Samodrxza zerqua. Ritengo sia ogni chiesa che si sostenga col provento de' propri beni” [„Smatram da je reč o svakoj crkvi koja se svojim posedima izdržava”] (ZORIĆ 1967: 232). Uprkos Popovićevom objašnjenju, Tomazeo je u prevodu zadržao vlastitu imenicu, i, kao što je inače slučaj, prilagodio njenu grafiju italijanskom pravopisu. Tomazeov nečitak rukopis doprineo je tome da *zvekir* iz stiha „udariše zvekirom na vrata” Popović pročita kao sekira i tako pogrešno prevede stih „spacco le porte colla mannaja” (ZORIĆ 1967: 233). Tomazeo ipak nije usvojio Popovićevo tumačenje, i dao je potpuno tačan prevod originala – „bussarono col picchio alla porta”. Popović je, naime, tumačio izraze sa Tomazeovih spiskova bez uvida u Vukov original, kako se saznaje iz prepiske. Time se i objašnjavaju pogrešna čitanja Tomazeovog rukopisa, koja su ponekad uzrokovala i pogrešne prevode. Tomazeo se, međutim, neretko oglušivao o Popovićevo objašnjenje, kada mu nisu delovala ubedljivo. U primeru *zvekir/sekira* je dobro odabrao, ali se dešavalo i da pogreši ne prateći Popovićeve sugestije. Kako i sam Zorić navodi u noti, Tomazeo se delom oglušio o Popovićevo objašnjenje: „‘Voljela bi sijedu kossu plesti, letteralmente dice vorrebbe intrecciare i cappelli (sic!) canuti, esprimendo il desiderio che piuttosto vorrebbe rimanere nubile che, etc.’ [„doslovno kaže da bi htela sedu kosu plesti, izražavajući tako želju da bi radije ostala neudata nego, itd.].” Tomazeo je dati stih preveo, međutim, kao „vorrei star, seduta, i capelli a intrecciare” [„htela bih sedeti i kose plesti”] (ZORIĆ 1969: 226), u kome se gubi preneseno značenje stiha iz originala. Pored navedenih primera iz prepiske, i Tomazeovo precizno nijansiranje značenja perfektivnih glagola iz originala govori u prilog njegovom vrsnom poznavanju jezika izvornika.

Zanimljivo je i Tomazeovo shvatanje rečca, koje su u narodnim pesmama česta pojava kako iz metričkih tako i iz stilskih razloga. Iako nije imao na raspolaganju jednak broj italijanskih varijanti za rečce iz polaznog teksta (*te, pa, pak*, itd.), Tomazeo se trudio da ih prevede kad god je smatrao da imaju i određeni stilski značaj. Sa druge strane, uočavao je i često izostavljao u prevodu one rečce ili enklitičke oblike zamenica za koje je smatrao da služe samo da se popune prazna mesta u stihu. U tom smislu se odlučio da ne prevede zamenicu *mi* iz stiha „nju mi fale, a njega ne kude” iz pesme *Sestra Leke kapetana*, doživljavajući zamenicu kao suvišan umetak

u stihu. Tako će i Popovića pitati: „Gnu mi fale? – Mi è egli a volte riempitivo?” [„Da li je 'mi' ponekad suviše?”] (ZORIĆ 1967: 236). Iako nije zadržao zamenicu u prevodu „lei lodano, e lui non biasimano” [„nju hvale, a njega ne kude”], Tomazeo je u noti dao objašnjenje za ovu zameničku upotrebu.

Prepiska sa Popovićem je dragocena i zbog pisama koje je Tomazeo izvorno napisao na „ilirskom” i u kojima govori o jeziku koji naziva *naškim*: „Dragi Špiro, Poslje po godine, evo vam opet *naški* pišem [...]”. (Tomm. 178/11/10) Tomazeo se žali i na malobrojne prilike u kojima može da vežba jezik: „kad ovdje nađem s kim govoriti *naški*” i moli Popovića da ispravlja njegove greške: „Dragi prijatelju, Popravljajte molim pogriješke ove knjige i pošaljete je. Ne stidim se ja da se drugi osećaju da *naški* neznam; sram mi bilo da bi se htjeo prikazati učenji nego u istini jesam”. (Tomm. 178/12/14) Zanimljivo je da Tomazeo koristi reč *knjiga* u značenju koje ova reč ima samo u narodnoj poeziji i ta upotreba se javlja i u drugim pismima: „Dragi Špiro, Šaljem Vam opet knjige popravljene za spomenku neznanstva mojega i Vašega dobročinstva” (Tomm. 178/12/13).

Tomazeovo poznavanje ilirskog, odnosno srpsko-hrvatskog jezika, sigurno da nije bilo na nivou izvornog govornika i o njemu se stoga ne može govoriti kao o bilingvalnom govorniku. Ipak, njegovo izvanredno lingvističko obrazovanje, osećaj za jezik i za prirodu jezika, prvenstveno italijanskog, pa onda i za druga četiri jezika kojima se uspešno služio, bili su dovoljni uslovi za samostalno prevodenje. Stoga se čini da nema dovoljno razloga da se Popović smatra koautorom Tomazeovih ilirskih pesama. Iako je Popovićeva pomoć bila dragocena i na mnoge načine nezamenljiva, *Canti popolari ilirici* rezultat su napora jednog čoveka, bilo da je reč o tumačenju originala, bilo o stilskim i jezičkim rešenjima. Tomazeova namera da ostane što je moguće verniji Vukovoj „zlatnoj zbirci” u samoj prevodilačkoj praksi našla se pod uticajem italijanske pesničke tradicije, čiji uzvišeni umetnički izraz je Tomazeo težio da sjedini sa narodnim, nalazeći u spoju uzvišenog i pučkog jedinstvo lepog i dobrog. Jedinstvo uzvišenog i narodnog stila predstavlja srž Tomazeove poetike, koja je našla svoj izraz i u *Ilirskim narodnim pesmama*, a njegov odnos prema ilirskom jeziku i uopšte prema slovenstvu jasno je vidljiv iz pisma koje Tomazeo upućuje svom prevodiocu na srpski Stevanu Petranoviću 17. decembra 1864. iz Firence.

Sl. 1-2. Tomazeovo pismo Stevanu Petranoviću od 17. decembra 1864. godine

Pregiatissimo Signore,

Se chi legge a me quasi cieco, siccome profferisce le voci slave dell'amorevole Sua scritte in lettere latine senza intenderne il senso, così potesse rilevare i caratteri cirilliani, io avrei, Signore, a ringraziarla non solamente della fatica da Lei posta in tradurre il mio libro, ma, se debbo arguirlo dalla lettera Sua e se posso di ciò essere giudice, dovrei rallegrarmi meco stesso dell'aver trovato un'interprete che porgerà di me un buon concetto agli Slavi compatrioti. Certamente, la lingua ch'io udii parlare nella mia adolescenza, e ch'io amo, e mi dolgo che la miseria de' tempi mi interdica d'esercitarvi e l'orecchio nonchè la penna; può gareggiare coll'italiana, e in certe qualità superarla, segnatamente per quel che concerne la significazione delle naturali bellezze e degli affetti dell'animo, la brevità e l'armonia.

Vorranno gli Slavi credere, spero, che vivendo lontano, e scrivendo altre lingue, io penso ad essi col debito amore, e, se coll'ingegno non posso colla divozione al vero, sincera e costante, mi studio d'onorarli. Accolga, Signore, i ringraziamenti cordiali del suo.⁶¹

⁶¹ Pismo se čuva u Tomazeovom fondu Narodne biblioteke u Firenci: BNF Tomm. 112, 40. Petranović je preveo Tomazeove *Moralne misli*, koje su dostupne i u digitalnom formatu na sajtu Biblioteke Matice srpske: <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4821>. Up. TOMAZEO 1864.

Mnogopoštovani Gospodine,

Kada bi osoba koja čita meni gotovo slepom izgovarajući slovenske reči iz Vašeg ljubaznog pisma napisane latinicom i pritom im ne razume značenje, mogla jednako tako da razazna i ćirilćna slova, ja bih morao, Gospodine, da Vam zahvalim ne samo na trudu što prevodite moju knjigu, već bi se, ako smem to da zaključim iz Vašeg pisma i ako sâm mogu biti sudija u tome, morao radovati što sam našao tumaća koji će mojim slovenskim sunarodnicima valjano preneti moje misli. Jezik koji sam slušao u svojoj mladosti, koji volim i žalim što me nesrećna vremena sprećavaju da na njemu vežbam i uho i pero, sigurno može da se takmići sa italijanskim a po nekim odlikama čak i da ga nadmaši, naroćito u izražavanju prirodnih lepota i osećanjima duha, u jezgrovitosti i u harmoniji.

Nadam se da će Sloveni poverovati da, premda živim daleko i pišem na drugim jezicima, mislim na njih sa dužnom ljubavlju i, ako svojim umećem to ne mogu, nastojim da ih slavim iskrenom i doslednom privrženošću istini. Primate, Gospodine, srdaćnu zahvalnost od Vašeg.